

TEORİ VE PRATİKTE DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ*

RELIGION-GLOBAL POLITICS RELATIONSHIP IN THEORY AND PRACTICE

Araştırma Makalesi
Research Paper

Murat ÜLGÜL**

Öz:

Uluslararası ilişkiler disiplininde ve uygulanan siyasette din uzun yıllar görmezden gelinen bir olgu olmuştur. Bunun bir sebebi sosyal bilimlerdeki rasyonalist ve pozitivist eğilimler iken, diğer sebebi ege-men ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemde devletlerin dini iç meseleleri olarak görmesi ve ayrıca tarihsel deneyimlerin etkisiyle dine olumsuz normatif anlamlar yüklenmesidir. Hem akademide hem de küresel siyasette Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliği ise bu ülkenin tarihsel ve siyasi özellikleri sebebiyle dinin en azından uluslararası ilişkilerde görmezden gelinmesi sürecini pekiştirmiştir. Dinin bu sürgün hali 11 Eylül saldırıları ile sona erse de güvenlik-merkezli bakış açısı küresel siyasette din-odaklı analizlere hâkim olmayı sürdürmüştür. Bu çalışma din olgusunun realizm, liberalizm, inşacı-lık ve eleştirel teori gibi uluslararası ilişkiler disiplinindeki ana-akım teorilere nasıl eklenilebileceğini tartıştıktan sonra bu teorik yaklaşımları esas alarak küresel siyasette dinin etkisini tarihsel olarak analiz edecektir. Çalışmanın temel hipotezi din olgusunun devlet politikalarında tek düzleme indirgenemeyecek kadar farklı roller oynadığı ve görmezden gelinmesinin küresel siyaseti anlamada ve açıklamada eksik bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Küresel Siyaset, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Kimlik, Büyük Güç İlişkileri.

Abstract:

Religion has been avoided in the discipline of international relations and in practical politics for many years. The rationalist and positivist inclinations in the social sciences is one reason. The other is the governments' preference to see it as an issue of internal affairs in the international system composed by sovereign nation-states and the negative associations with religion as a result of historical experiences. American leadership in both academia and global politics contributed to the neglect of religion in international relations due to the historical and political features of this country. The exile status of religion came to an end with the September 11 attacks; yet, the security-centered approach dominated the religion-focused analysis in global politics. This article will first discuss how religion can be integrated into the mainstream theories of international relations such as realism, liberalism, constructivism, and critical theories. And then will historically analyze the effect of religion on international relations with respect to these theoretical approaches. The main hypothesis of the study is that religion plays various roles that makes it difficult to reduce religion to one dimension and its negligence would result in a deficiency when explaining and understanding global politics.

Keywords: Religion, Global Politics, International Relations Theories, Identity, Great-power Relations.

* Makale Geliş Tarihi: 15.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 03.01.2024

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mulgul@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3846-8971.

GİRİŞ

2014 yılında Kırım'ın ilhakıyla başlayan ve Şubat 2022'de askeri bir çatışma halini alan Ukrayna Krizi'nin önemli bir boyutu da ilk bakışta jeopolitik bir güç mücadelesini yansıtan gelişmelerin oldukça yüksek bir dini rekabet ve gerilimi içerisinde barındırmasıdır. Rusya tarafında Ortodoks Kilisesi ve Patriklik krizin başından itibaren, oluşturduğu “Rus Dünyası” (*Russkii mir*) kavramıyla Rus hükümetinin eylemlerine meşruiyet kazandıran bir aktör görünümünü sergilemiştir. Dini yetkililer, Putin yönetimiyle uyumlu bir şekilde, Rusya'nın “Tanrısız Batı”ya karşı Hıristiyan medeniyetinin koruyuculuğu yaptığını, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi Batılı ülkelerin teşvik etmeye çalıştığı eşcinsellik ve tüketim-merkezli hayat tarzının, geleneklerine bağlı Rus dünyasına sızmak istediğini ve Ukrayna'nın bu mücadelede bir ön cephe oluşturduğunu öne sürmüşlerdir (Hoyorun, 2022: 5-9). Ukrayna tarafında ise Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Moskova Patrikliğinden bağımsızlığını kazanması ulusal kurtuluş mücadelesi ile özdeşleşen bir amaç haline gelmiştir. Bu amaç gereğince içeride Patriklik etkisi altındaki dini kurumlar ve yetkililerle mücadele edilirken, dışarıda uluslararası aktörlerin, ulusal Ortodoks kiliselerinin ve özellikle de Ortodoks dünyasının ruhani lideri konumundaki Fener Rum Patrikhanesi'nin desteği aranmıştır (Grigoriadis, 2022: 353-356). Ukrayna Ortodoks Kilisesi bağımsızlık hedefine 2018 yılında ulaşsa da, bu karar Rus yönetimi tarafından ABD-destekli bir kışkırtma olarak nitelendirilmiş (Vorozhko, 2018) ve dini mücadelenin seviyesi de siyasi ve askeri alandaki gelişmelerle doğru orantılı olarak artmıştır.

Ukrayna Krizi özelinde sergilenen hedefler, stratejiler ve tepkiler, söz konusu dini gerilim ve rekabetin sadece iki devlet arasında cereyan etmediğini, uluslararası bir nitelik gösterdiğini ve küresel siyasette de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Çalışma bu bağlamda küresel siyasette din faktörünün etkisini teorik ve pratik açılarından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar din uluslararası ilişkilerde her zaman dikkate alınması gereken bir değişken olmuşsa da, gerek disiplin içi tartışmalarda gerekse karar alıcıların değerlendirmelerinde uzun yıllar görmezden gelinmiştir. Sosyal bilimlerin seküler bir çizgide doğup gelişmesi, modernleşme teorisinin çekim gücü ve dinin etkisinin toplumsal hayatta görülen olumsuz gelişmelerle birlikte anılması uluslararası ilişkilerde din faktörüne hak ettiği değerin verilmemesine ya da 11 Eylül sonrası dönemde olduğu gibi terörizm ve güvenlik gibi kısıtlı perspektifler altında çalışılmasına neden olmuştur (Fox, 2001: 54-59). Oysaki din, çalışmanın vurgulayacağı üzere, devletlerin gücünü etkileyen, kimliklerini oluşturan, ittifak ortaklarını ve rakip görülen devletleri belirleyen, dış politika amaçlarını şekillendiren ve kişiler ve toplumsal örgütler yoluyla politika oluşumunu etkileyen önemli bir değişken olarak uluslararası ilişkiler disiplinindeki teorik tartışmalarda ve uygulanan dış politika davranışlarında önemli bir faktör konumundadır (Warner ve Walker, 2011: 118-126).

Çalışmanın ilk bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininde din faktörünün yeri ve bu olgunun yıllarca görmezden gelinmesinin tarihsel seyri ve sebepleri incelenecektir. İkinci bölümde bazı yazarların tercih ettiği üzere din-merkezli yeni bir uluslararası ilişkiler teorisi ya da yaklaşımı geliştirmek yerine, din olgusunun mevcut uluslararası ilişkiler teorilerine

eklemlenebileceği, realizm, liberalizm, inşacılık ve eleştirel teoriler özelinde analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise bu teorilerin dinin rolünü açıklama ve sergileme güçleri uygulamada küresel siyasetteki tarihsel gelişmeler üzerinden ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel hipotezi, din olgusunun devlet politikalarında tek düzleme indirgenemeyecek kadar farklı roller oynadığı ve görmezden gelinmesinin küresel siyaseti anlamada ve açıklamada eksik bir yaklaşım olacaktır.

1. GÖRMEZDEN GELİNEREN BİR OLGU OLARAK DİN

11 Eylül saldırıları ve akabinde gerçekleşen ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri dünya siyasetinde günümüzde etkileri halen devam eden önemli gelişmeleri tetiklediği kadar uluslararası ilişkiler ve uluslararası güvenlik disiplinde terörizm, küreselleşme ve kimliksel faktörler konularında yeni tartışmalara da zemin hazırlamıştır (Güntay, 2020). Disiplindeki yenilenmiş tartışma ortamının bir diğer önemli odak noktası ise din olgusu olmuştur. Gerek saldırıları gerçekleştirenlerin İslam dininin radikal bir okumasına dayanarak eylemlerini açıklamaları gerekse de 1970'li yıllardan itibaren Amerikan siyasetinde güç kazanan evanjeliklerin Cumhuriyetçi Parti ve neo-muhafazakar gruplarla yakın ilişkileri ve bunun ABD'nin dış politika eylemlerine yansımaları disiplinde dine yönelik ilginin aniden canlanmasına neden olmuştur. Son dönemde COVID-19 krizinin sağlık güvenliğiyle ilgili çalışmalara ivme kazandırması örneğinde olduğu gibi uluslararası konjonktürde meydana gelen ani gelişme ve olayların akademik çalışmalara ivme kazandırması normaldir. Uluslararası ilişkiler literatüründe de tuhaf olan 11 Eylül saldırılarından sonra din olgusuna artan aşırı ilgi değil, 1948'de İsrail'in kurulmasından 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesine, nükleer savaş tehlikesi boyutuna ulaşan Pakistan-Hindistan gerginliğinden 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar birçok önemli uluslararası olayı etkilemiş bir değişkenin uzun yıllar görmezden gelinmesi ve ancak saldırılardan sonra uluslararası ilişkilere entegre edilmeye çalışılmasıdır (Fox ve Sandler, 2004).

Söz konusu görmezden gelmenin arkasında sosyal bilimlerin gelişim süreci ve uluslararası siyasetin etkisi bulunmaktadır. Başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler Aydınlanma Çağı'nın düşünsel etkileri merkezinde gelişmişlerdir. Sosyoloji biliminin kurucu isimleri olarak sayılan Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim gibi düşünürler dini, insanlar tarafından toplumsal ihtiyaçları sağlaması amacıyla oluşturulmuş bir araç olarak değerlendirmiştir. Weber ve Durkheim'in dine yaklaşımları daha olumlu olmasına rağmen, söz konusu isimlerin hepsi modern bilimin, teknolojinin, şehirleşmenin ve eğitimin gelişmesiyle birlikte rasyonel düşünce biçiminin ve akılcılığın, dinin varsayımsal ve gözlemlenemeyen açıklayıcılık gücüne üstün geleceğini iddia etmişlerdir. Literatüre modernleşme veya sekülerleşme tezi olarak geçen bu düşünce, toplumların gelişmesiyle birlikte dinin dünyevi gelişmelerde önemsiz bir güç haline geleceğini belirtirken, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından oldukça geç bir tarihte doğan uluslararası ilişkiler dâhil olmak üzere kökeni sosyoloji disiplinine dayanan tüm sosyal bilim alanları modernleşme tezinin varsayımına dayanarak gelişmişlerdir (Fox ve Sandler, 2005: 296-297; Şahin, 2016: 87-90).

Daha da önemlisi, nasıl 11 Eylül saldırıları ile din uluslararası ilişkilerde uzun yıllar bulunduğu sürgünden geri döndüyse (Petito ve Hatzopoulos, 2003), bu sürgünün sebebini de dünya siyasetinin gelişmeleri bağlamında değerlendirmek gerekir. İlerleyen sayfalarda anlatılacağı üzere, özellikle sınırlarını genişletmek isteyen imparatorlukların dini bir ideolojiyi arkalarına alarak hareket etmeleri ile din ve devlet arasında oluşan işbirliğine dayalı yönetim modeli, Avrupa kıtasında on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda din savaşları ile önemli oranda aşınmıştır. 1618-1648 yılları arasında Protestanlar ve Katolikler arasında görülen kanlı çatışmalar bir siyasi yapı kimliği olarak dinin uluslararası sistemde zararlı, tehlikeli ve rasyonel olmayan bir ideoloji olarak görülmesine yol açarken, 1648 Vestfalya Antlaşması ile dinin yönetilmesi *cuius regio eius religio* (kimin toprağı onun dini) ilkesi uyarınca devletlerin iç işlerine bırakılmıştır.¹ Bir başka ifadeyle, dine olumsuz özellikler yüklenildiği gibi, yapısı itibarıyla sınır-aşan niteliğe sahip dini ideolojinin, sınırları belli devletlerin içine hapsedilmesiyle uluslararası ilişkilerdeki etkin rolü azaltılmıştır. İlerleyen dönemlerde sınırları belli devlet yapısına uygun olarak ulus ve milliyetçiliğin gelişimiyle birlikte din de siyasi yapı kimliği olarak yakın zamana kadar bir seçenek olarak görülmemiş ve değerlendirilmemiştir.

Bu noktada yukarıda değinilen iki faktörün, yani sosyal bilimlerin gelişim süreci ve dünya siyaseti gelişmelerinin kesişim noktası olarak ABD'nin dinin görünmezliğine yaptığı etkiye özel olarak değinilmelidir. Bu aslında oldukça ironik bir iddiadır çünkü ABD'nin bağımsızlığından bile önce, ilk Avrupalı göçmenlerin kıtaya ayak basmasından itibaren Yeni Dünya olarak bilinen topraklar dini duyguların çok yoğun olarak yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Göçmenlerin önemli bir bölümünü Avrupa kıtasındaki din savaşlarından kaçan Protestanlar oluşturmuş ve hatta Puritanlar gibi dini gruplar Amerika kıtasını “Yeni İsrail”i, yani Tanrı'nın Krallığını, kuracakları topraklar olarak görmüşlerdir (Spector, 2009: 15-16). Bununla birlikte, yeni kıtada oluşmaya başlayan toplumsal kimlik, kendini her anlamda Avrupa kıtasından ayırma esasına dayanmış ve bu durum İngiliz monarşisine karşı izlenen bağımsızlık savaşı sürecinde daha da keskinleşmiştir. Amerikalılar gerçek anlamda Aydınlanma döneminin bayrağını Avrupalılardan ve özellikle İngilizlerden ziyade kendilerinin taşıdıklarını iddia ederken, Avrupa kıtasını dini bağnazlık ve çatışmalarla, ABD'yi ise dini grupların özgürce bir arada yaşayacakları bir siyasi düzen ile birlikte resmetmişlerdir (Spellberg, 2018). Bu bağlamda Amerika'nın kurucu liderleri din ve devlet arasında bir “ayrılık duvarı” inşa ederek yasal zeminde iki kurumun birbirine müdahale etmesini önlerken, aynı zamanda dinin “serbest pazar modeli”ni benimseyerek her çeşit dini inancın toplumsal boyutta özgür biçimde hareket edebilmesini sağlamışlardır (Lambert, 2003).

¹ Doğal olarak bu siyasi evrimin tek bir savaş ya da barış antlaşması sonucunda gerçekleşmediği not edilmelidir. Philpott'un (2000: 209-213) açıkladığı gibi, Avrupa'da devletin dini kurumlar üzerinde egemenlik kurması iki taraf arasında on üçüncü yüzyıldan itibaren görülen bir mücadelenin sonucudur. Vestfalya'nın bir dönüm noktası olarak görülmesinin sebebi bu tarihten sonra dinin bir savaş sebebi olarak kullanılması uygulamasının sona ermesi ve daha da önemlisi devletlerin egemenlik hakları üzerinde Katolik Kilisesi gibi ulus-aşan bir otoritenin yetkisinin reddedilmesidir.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir süper güce dönüşerek dünya siyasetinde başrol oynaması ve eğitim alanında da üniversiteleri, düşünce kuruluşları ve aydınları ile uluslararası ilişkiler disipliniyi şekillendirmesiyle birlikte iç politikadaki bu çelişkili durum dış politikaya yansımıştır. Disiplindeki geleneksel teoriler olan realizm ve liberalizm Soğuk Savaş döneminde dinden soyutlanarak ele alınırken, rasyonel düşünce ve ölçülebilir metodolojiye dayanan davranışsalcılık disipline hâkim olmuş ve bu bağlamda soyut, ölçülebilir olmayan ve halen tehlikeli bir ideoloji sayılan din uluslararası politikayı şekillendiren bir değişken olarak ele alınmamıştır. Bu akademik eğilim, dinin 1976 ve 1980 başkanlık seçimleriyle Amerikan iç politikasına ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi ve İran İslam Devrimi ile uluslararası siyasete girdiğinin açık bir şekilde görüldüğü 1980-sonrası dönemde bile devam etmiştir. Öyle ki, Philpott dört büyük uluslararası ilişkiler dergisinin 1980 ve 1999 yılları arasındaki toplam yayınlarında sadece altı makalenin dini etkili bir faktör olarak ele aldığını tespit etmiştir (Philpott, 2002). Seküler düşünce Amerikan dış politikasına da yansımış ve her ne kadar bütün Amerikan başkanları dinin kişisel hayatlarında ve siyasi kararlarında önemli rol oynadığını iddia etme gereği duymuşlarsa da (Bonnell, 1971: 13-15), önemli dış politika kararlarında dini ihmal ettikleri görülmüştür. Bu durum en açık şekilde ABD yönetiminin İran İslam Devrimini öngörememesinde ve Afganistan ve Irak müdahalelerinin ardından İslam dünyasından gelebilecek tepkileri doğru tespit edemesinde kendini göstermiştir.

2. TEORİK AÇIDAN DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ

Dinin önemli uluslararası gelişmelerde etkili bir rol oynadığının belirginleşmesiyle birlikte bazı araştırmacılar nasıl ekonomik ilişkilerin uluslararası siyasetteki öneminin anlaşılmasıyla bir uluslararası politik ekonomi alanı oluşmuşsa, benzer şekilde dini odak noktası kabul eden bir uluslararası politik teoloji alanının geliştirilmesini savunmuştur (Kubalkova, 2000). Disiplinde daha kabul gören bir yaklaşım ise ayrı bir çalışma alanına çok da gerek kalmadan dinin uluslararası ilişkiler teorilerine eklenilebileceğini ve önemli bir ara değişken olarak uluslararası ilişkilerdeki öneminin açıklanabileceğini öne sürmektedir. Örneğin Sandal ve Fox, uluslararası ilişkilere güvenlik ve güç odaklı yaklaşan realist teorinin temelinde dinin dışlanmadığını ve Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi geleneksel düşünürlerin dini inanç gibi ahlaki unsurlara dayanarak siyaset yapılmaması konusunda karar alıcılara tavsiyelerde bulunmuşlarsa da, anarşik uluslararası sistemde dinin etki yaratma gücünü teslim ettiklerini belirtmektedirler (Sandal ve Fox, 2023: 318). Gerçekten de ulusal çıkarın artırılmasını devlet adamları için ana motivasyon kaynağı olarak gören realist uluslararası ilişkiler teorisi için din, bu çıkarları gerçekleştirmede önemli bir araç konumundadır.

Öncelikle din, dış politika eylemlerine meşruiyet sağlayarak bir devletin en önemli güç kaynağı olarak değerlendirilebilecek insan gücünü yönlendirmede tarih boyunca etkili bir rol oynamıştır. Roma İmparatorluğu'ndaki taht mücadelesi sırasında haç işareti taşıyanların zafere ulaşacağına ilişkin rüyasının ardından Hıristiyanlık işaretlerinin pagan ayinlerinden daha güçlü bir araç olduğu sonucunu çıkaran Konstantin'in, asıl rüyası olan evrensel

bir imparatorluğa da ancak evrensel bir ideoloji ile ulaşabileceği gerçeğini görmesi dinin politika davranışlarını meşrulaştırıcı gücü açısından okunmalıdır (Odahl, 2004). Yakın dönemden benzer bir örnek, eski Irak lideri Saddam Hüseyin’in Körfez Savaşı sırasında kendisini “Müslüman kahraman” olarak sunmaya yönelik yoğun bir çaba içerisine girmesi ve tamamen siyasi ve ekonomik sebeplere dayanan Kuveyt’i işgal girişimini, İsrail, Filistin ve kutsal mekânların dokunulmazlığı vurgularıyla dini bir mücadele olarak gösterme girişimidir (Piscatori, 1991). Dini kişiliği yüksek olarak nitelendirilmesi zor bir lider olan Saddam Hüseyin’in bu eylemlerinin temelinde işgali Arap halkı gözünde meşrulaştırmak ve ABD’nin ve uluslararası kamuoyunun tepkilerini önlemek gibi realpolitik amaçlar yattığı söylenebilir.

Dış politika davranışlarını meşrulaştırıcı gücünün yanında din, realist teori bağlamında yumuşak gücü artırıcı etkisi açısından da önemlidir. Yumuşak güç bir devletin askeri güce başvurmadan diğer halkları ve devletleri etkilemek suretiyle dış politika amaçlarını gerçekleştirme yeteneğidir ve dayandığı kültürel, ideolojik ve kurumsal faktörler sebebiyle din ile yumuşak güç arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur (Nye, Jr., 2004). Bu bağlamda Çin gibi resmi devlet ideolojisi gereği din ile arasına mesafe koyan devletler de dâhil büyük-küçük birçok devletin, günümüzde artan oranda dini kurumlar, değerler ve hassasiyetleri dış politikalarına entegre ettikleri görülmektedir (Mandaville, 2023). Bettiza (2020) da yumuşak gücü sergileme yeteneği bakımından bazı devletlerin “kutsal sermaye” olarak adlandırdığı sembolik, kültürel ve ağ avantajlarına sahip olduğunu ve bu sermayenin diğer devletler üzerinde etki doğurmada önemli bir çarpan etkisi yarattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan ve İsrail gibi devletlerin kutsal mekânlara erişimi kontrol etmeleri, son dönemde Türkiye’nin “İslam dünyasının sözcüsü” imajı örneğindeki (Gülmez ve Dursun, 2021: 151) gibi devletlerin kendilerine özel uluslararası rol benimsemeleri veya Rusya-Ortodoksluk ilişkisindeki gibi bazı devletlerin tarihsel olarak belirli dinlerle özdeşleşmeleri realpolitik bağlamda önemli bir güç kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Synder (2011) klasik realizme göre daha pozitivist, devlet-merkezli ve liderin kişiliğinden ya da insan doğasından ziyade uluslararası sistemin yapısına odaklanan yeni-realizmin (neo-realizm) dahi din ile uyumsuz olmadığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda yeni-realizmin uluslararası sisteme ilişkin temel bağımsız değişkeni olan güç dağılımında dinin zorlama, ikna, yasal otorite sunma ve destek mobilizasyonu ile merkezi bir rol oynayabileceği belirtilmektedir. Din ayrıca anarşik uluslararası sistemde başlıca amaç olan hayatta kalma da dâhil devletlerin çıkarlarını şekillendirebilmekte, dini kaynakların yoruma açık olması ise bazı devletleri hegemonya arayışına iterken bazılarını da daha savunmacı stratejilere yönelebilmektedir. Hatta dini görüşler uluslararası sistemin yapısına ilişkin temel tartışmaların da özünü oluşturabilmektedir. Bu bağlamda Protestan düşünceye dayanan, birimlerin farklılaşmasını, bağımsızlığı ve egemenliği önceleyen uluslararası sistem düşüncesiyle, daha hiyerarşik bir görüntü sergileyen Katolik- ve İslam-merkezli dünya görüşlerinin tarihte ve günümüzde uluslararası sistemin temel karakteristiğini tanımlamak için sürekli bir rekabet içerisinde olduğu öne sürülmektedir.

Realizm gibi devletlerin çıkarları peşindeki rasyonel aktörler olduğunu vurgulayan fakat farklı olarak bu çıkarların işbirliği ile de gerçekleşebileceğini öne süren liberal teoriler de din olgusu ile uyumludur. Snyder (2011) modern dönemde savaş yerine serbest ticaret yaparak barış içerisinde bir arada yaşayan liberal demokratik devlet anlayışının Protestan reformunun bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yıllarda uluslararası ilişkiler disiplininde neredeyse bir yasa statüsünde görülen (Levy, 1994: 352) ve demokratik devletlerin birbiriyle savaşa girmeyeceğini öne sürerek ABD'nin başta Afganistan ve Irak olmak üzere dünya genelinde demokratikleştirme stratejilerini de şekillendiren demokratik barış teorisinin temelinde Protestanlığın kapitalist orta sınıfın gelişmesini savunan ahlaki felsefesinin yattığı söylenebilir.

Serbest ticaret ve demokratik rejimlerin yanında liberal teoriler, uluslararası barış ve işbirliğinin sağlanması için uluslararası hukuk, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının rollerini de bağımsız değişken olarak ele alırlar ve din de bu olgularla yakın bir ilişki içerisinde. Tarih boyunca dinler toplumların uyumlu bir şekilde yaşaması için yasalar ortaya koymuşlardır ve modern dönemde akılcılığın gelişmesinden önce hukuk sistemleri de dini otoriteler tarafından şekillendirilmiştir. Uluslararası hukukun temel kaynaklarından biri olarak örf ve adet kuralları ele alındığında, günümüzde uluslararası ilişkilere yönelik bazı önemli kuralların temelinde de dini fikirler yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Katolik din adamları tarafından geliştirilen ve günümüzde uluslararası sistemde güç kullanımına yönelik sınırları koyan “haklı savaş” kavramıdır (Langan, 1984). Bununla birlikte modern dönemde de dünyanın her noktasından çeşitli dini grupların ırkçılık, insan hakları, nükleer silahsızlanma, küresel yönetim, uluslararası göç ve daha birçok konuda kendi öğretileri ile uluslararası alanda var olan kuralları uyumlaştırma gayretiyle uluslararası hukuku geliştirmeye katkı yaptıkları görülmektedir (Janis ve Evans, 2004). Benzer şekilde dini grupların, sivil toplum kuruluşlarının ve din-odaklı uluslararası kuruluşların eşitlikçi kalkınma çabalarını desteklemek, uluslararası gündemi şekillendirmek, dini nitelikli baskı ve ayrımcılığı önlemek ve dini özgürlükleri korumak ve geliştirmek için başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlere aktif katılım gösterdiklerine de şahit olunmaktadır (Arsheim, 2016: 490). Son olarak dini grup ve örgütlerin farklı inanç grupları arasında etkileşim sağlama, bilgi toplama ve yayma özellikleri ile epistemik otorite olma, kamuoyu oluşturma ve şekillendirme, özellikle çatışma sonrası barış inşa süreçlerine katkı yapabilecek aktör niteliği gösterme ve benzeri özellikleri sebebiyle liberal teori bağlamında incelenebileceği de söylenebilir.

Uluslararası ilişkiler teorileri arasında dini entegre etme bakımından sıkıntı yaşamayacak başlıca teori ise inşacıdır. Toplumsal gerçekliğin yapılandırılması sorusuna odaklanan inşacılık, olguların, kuralların, çıkarların ve davranışların nasıl şekillendirildiğini açıklamaya çalışırken özellikle kendisi de sosyal etkileşim sonucu oluşan kimliklere özel bir önem atfeder. İnşacılar kimliğin çıkar kavramının temelini oluşturduğunu, devletlerin çoğu zaman kimliklerini onaylatmak için hareket ettiğini, işbirliği yapılacak ya da tehdit olarak görülecek aktörler üzerinde kimliğin belirleyici olduğunu, bununla birlikte sosyal

etkileşim sonucu oluşan kimliklerin de sabit olmadığını ve zaman ve şartlara göre değişebileceğini öne sürmektedirler (Rumelili, 2018: 159-160). Din ve inançlar da kimliklerin ana bileşenlerinden biri olarak devletlerin dış politikalarında, stratejilerinde, çıkarlarında, dost ve düşman algılarında ve toplumsal tepkilerde oluşturucu, şekillendirici ve sınırlandırıcı bir etkiye sahiptir. Samuel Huntington'ın (2021) dünyayı büyük ölçüde dini farklılıklara göre sekiz kısma ayıran “Medeniyetler Çatışması” tezi, Alexandr Dugin'in (2017) mistik bir Ortodoksluğu merkeze alan Avrasyacılık ideolojisi ve en önemlisi 11 Eylül saldırılarının ardından kaosa sürüklenen Ortadoğu'da güçlenen radikal İslami hareketler dini kimlik ile uluslararası gelişmeler arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koyan başlıca örnekler olmuşlardır.

Son olarak uluslararası ilişkiler teorisinde “eleştirel teori” kategorisinde değerlendirilen ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak geleneksel teorilerin karşısında konumlanan yaklaşımların da din olgusuna çok yabancı olmadığı vurgulanmalıdır. Bu teorilerin çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek Marksizm'in isim ve fikir babası Karl Marx “din insanın afyonudur” ifadesini kullanarak dinin kapitalist sınıf tarafından toplumların esas problemlerine odaklanmasını engelleyen yapay bir ideoloji olduğunu savunmuştur. İdeal ve sınıfsız bir düzene geçilmesiyle birlikte aynı modernleşme teorisinin savunucuları gibi dine gerek kalmayacağını ifade eden Marx, yine de dinin toplumsal yaşamda oynadığı rolü de teslim etmiştir. Örneğin, Marx bir yandan politik düzenin Tanrı tarafından yönetildiğini öne sürerek yerleşik düzeni desteklediği için dini bütün toplumsal sorunların anahtarı ilan etmiş, diğer taraftan ise onun insanlara teselli veren ve ruhsuz dünyaya ve ıstıraba karşı protesto niteliği göstererek yardımcı olan olumlu yönüne de vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Marx, tarihte yaşanan büyük mücadelelerin din ve iktidar uğruna yapılmış gibi görünse de aslında ekonomiyle ilgili olduğunu ve insanın kendine yabancılaşmasının ifadesi olan dinin eleştirilmesi ve ortadan kalkması gerektiğini savunmuştur (Yargı, 2020).

1980'li yıllardan sonra gelişme gösteren ve pozitivist uluslararası ilişkiler teorilerine yönelik sadece ekonomi-merkezli bir cevaptan uzaklaşan yakın dönem eleştirel yaklaşımlar ise dini Marx'dan oldukça farklı ve yaratıcı açılardan analizlerine dahil etmişlerdir. Kubalkova (2000: 681-684) eleştirel yaklaşımların -kendisi postmodern olarak ifade etmektedir- dayandığı yorumlama ve yansımaya-merkezli bilgiye ulaşma biçiminin ve dışarda objektif olarak gözlemlenen bir dünya yerine araştırmacının iç dünyasına ve öz-kimliğine odaklanan ontolojik ve epistemolojik farklılığının, teologların ve din adamlarının düşünceleri ve çalışmaları ile önemli benzerlikler gösterdiğini iddia etmektedir. Örneğin, dil ve söyleme odaklanan ve anlamları metinlerin dışında bulmaya çalışan post-yapısalcı yaklaşımlar ile hayata ilişkin anlamı kutsal metinlerin yardımıyla, fakat onların da ötesinde, gözlemlenemeyen bir düzende arayan din adamları arasında neyin bilinebileceği ve bilgiye nasıl ulaşılacağı konusunda ortak bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu bağlamda Tanrı nasıl rasyonel düşünce ve bilimsel deney ve gözlemlerle tespit edilemiyorsa ve bireyin aradığı cevapları bulması için içsel bir yolculuğa çıkması gerekiyorsa, post-yapısalcılık gibi eleştirel yaklaşımlar için de uluslararası düzeni anlamak ve sistem içerisinde gizlenmiş güç ilişkilerini tespit etmek sadece pozitivist yöntemlerle mümkün olmamaktadır ve araştırmacının kendisinden bağımsız ve

objektif bir sosyal gerçekliğin olmadığı da kabul edilmek zorundadır. Ayrıca Batı-merkezli, dini dışlayan geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin, Batı-dışı uluslararası sistemi, din de dahil kimliklerin önemini, dinin hiyerarşik güç ilişkilerine etkisini ve bu güç ilişkilerine nasıl karşı koyulabileceğini inceleyen post-kolonyalizm gibi teoriler tarafından sorgulandığı da görülmektedir (Scott, 2012; Joy ve Duggan, 2012; El Amrani, 2022). Bu bağlamda dine eleştirel bir bakış getiren seküler mantıktaki Marksizm'den farklı olarak, eleştirel teorilerin asıl hedefinin gerçeğe ve bilgiye yönelik pozitivist yaklaşımın sorgulanması olduğu ve bu bağlamda dine disiplinde alan açtığı söylenebilir.

3. UYGULANAN POLİTİKALARLA DİN-KÜRESEL SİYASET İLİŞKİSİ

Bu noktaya kadar dinin uluslararası ilişkilerde görmezden gelinme sebepleri, dine son zamanlarda disiplinde artan ilginin arkasında yatan faktörler ve dinin uluslararası ilişkiler teorilerine nasıl entegre edilebileceği açıklandı. Teorik yaklaşımların ötesinde uygulamada dinin uluslararası ilişkilere etkisini ise, büyük ölçüde realpolitik faktörlerle açıklanan küresel siyaset gelişmeleri üzerinden incelemenin analize güçlü bir test olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir (George ve Bennett, 2005). Tabii ki burada iddiamız dini faktörlerin küresel siyasette temel belirleyici bağımsız değişken olduğu ve özellikle büyük devletlerin küresel stratejilerini dini esaslar üzerinden yürürlüğe koyduğu değildir. Bununla birlikte dinin tarihsel ve güncel olarak dikkate alınması gereken önemli bir ara değişken olduğu ve sadece dış politikada bir araç olarak kullanılmasından öte, güç, çıkar, kurum ve kurallar, kimlik, dünya görüşü ve değişim talepleri ve hareketleri bağlamında büyük güç ilişkilerine ve dolayısıyla küresel siyasete etkisi bu bölümde analiz edilecektir.

Daha önce açıklandığı üzere, Konstantin dini sembollerin yardımıyla Roma İmparatorluğu'ndaki taht mücadelesini kazandıktan sonra hem kişisel olarak Hıristiyanlığa bağlanmış hem de bu dinin yönetim stratejisindeki önemini keşfederek dış politikada evrensel bir imparatorluk kurma amacına da ancak kelime olarak evrensel, her şeyi bir arada tutan ve içeren anlamına da gelen Katoliklik ile erişebileceğine inanmıştır. Bununla birlikte din ve dış politika arasındaki ilişki Roma İmparatorluğu'nda Konstantin ile başlamış değildir. Ondan önce de Roma İmparatorları topraklarını genişletmek ve bu amaçla askerlerini motive etmek için dini sembollerden yararlanmışlardır. Örneğin, eski bir Zerdüş güneş tanrısı olan Mithras, Roma ordusunda önemli bir kült oluşturmuş ve doğuya sefere giden Roma askerleri, kutsal bir boğayı kılıcıyla ve tek eliyle savaşıp öldürerek dünyayı ve varlıkları yaratan Mithras'tan etkilenerek şiddet kullanarak ve kan dökerek yeni ve güzel bir dünya yaratılabilecekleri inancını taşımışlardır (Holloway, 2016: 98-99). Gerçekten de antik dönemden gelen inançlar savaşı yıkıcı bir şiddet gösterisinden ziyade yaratıcı bir eylem olarak nitelemişler ve Zeus da dahil birçok tanrı, tanrısal statülerine savaş ile ulaşmışlardır. Bu durum kimliksel açıdan toplumlara savaşı bir özellik verirken, yöneticiler topraklarını genişletirken dini figürlerden araçsal olarak da faydalanmışlardır. Antik dönemde din aynı zamanda hukuksal bir mekanizma işlevi de görmüştür. Savaşlarda kimin haklı olduğu ya da savaşı kimin kazandığını ilan eden Delfi Kahini, bir yandan devletler arasında hukuksal

bir otorite olurken, bulunduğu tapınağı kimin kontrol edeceği de bölge güçleri arasında bir rekabet unsuru haline gelmiştir (Mitchell ve Rey, 2021).

Sadece yukarıdaki antik dönem örneği üzerinden dinin araçsal, kurumsal, kimliksel ve var olan dünyayı değiştirme/dönüştürme özelliği üzerinden eleştirel yönleriyle devletler arasındaki ilişkileri etkilediği görülür. Bununla birlikte dinin uluslararası siyasete daha açık etkisine, İbrahimi dinlerin ortaya çıkması ve imparatorlukların belli dinleri temsil etme iddiasıyla topraklarını genişletmesi ve karşı karşıya gelmeleriyle şahit olunmuştur. Özel bir gruba – İsrailoğulları’na – gönderilen bir inanç olduğu belirtilen Yahudiliği bir kenara bırakırsak, gerek Hıristiyanlığın gerekse İslam’ın evrensel özelliği, imparatorlukların yayılmacı niteliği ile uyum göstermiştir. Papalık ile yakın ittifak kuran ve ‘gerçek’ Katolik devlet olma iddiasını vurgulayan Karolenj İmparatorluğu, Ortodoks Hıristiyanlığın merkezi konumundaki Bizans İmparatorluğu ve onun 1453 yılında yıkılmasının ardından Üçüncü Roma ideolojisiyle Hıristiyanlığın üçüncü ve son merkezi olduğu görüşünü savunan Rus İmparatorluğu, İslam’ın koruyuculuğu ve merkezi rollerini üstlenen Abbasi Hanedanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ve hatta doğuda Budist evreni temsil iddiasındaki Tibet İmparatorluğu ve Taoculuğu resmi olarak destekleyen fakat yöneticileri Konfüçyüsçülük ile daha yakın olan T’ang Hanedanlığı Avrasya coğrafyasında sadece realpolitik çıkarları bağlamında değil, dini ideoloji bağlamında da karşı karşıya gelen ve çatışan başlıca büyük güçler olmuşlardır (Beckwith, 2009: 147-150).

Bu dönemde dinin araçsal, kurumsal, kimliksel ve dönüştürücü rolleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Her ne kadar maddi güç imparatorlukları kurma ve geliştirmede temel etken olsa da, geniş topraklarda farklı özelliklere ve ihtiyaçlara sahip toplulukları kontrol etmek için yöneticiler güç kullanmadan ve meşruiyete dayalı bir yönetim stratejisine gereksinim duymuş ve bu amaçla da dini kuralları stratejilerinde, bazen realpolitik çıkarlarla çelişecek derecede bile, benimsemişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey’in babası Ertuğrul Bey Anadolu’ya doğru ilerlerken Moğolların Selçukluları ağır yenilgiye uğratmakta olduklarını görmüş, danışmanları da galiplere destek vermenin daha mantıklı bir adım olduğunu belirtmişlerdir – realist teoride *bandwagoning* (peşine takılma) stratejisi. Ertuğrul Bey ise bu önerilere tepki göstermiş ve Hz. Hızır gibi çaresiz kalanın imdadına yetişmenin daha uygun bir davranış olacağını belirtmiştir. İlerleyen dönemde Osmanlılar topraklarını genişletirken İslam’daki gaza ideolojisinden de faydalanmışlar ve daha çok Bizans İmparatorluğu’nun topraklarını hedef almışlardır. Bununla birlikte Müslümanlar arasında bir çatışma çıktığında Osmanlı yöneticileri *farz-ı ayn* (her Müslümana düşen zorunlu ödev) olarak görülen müminler üzerinden zulmü kaldırma görevinin, *farz-ı kifaye* (başkası tarafından da gerçekleştirilebilecek ödev) niteliğindeki Müslüman olmayanlara karşı savaştan daha önemli olduğuna hüküm getirmiş ve Bizans’a karşı askeri seferleri yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır (Baş, 2011: 57-60). Bu örnekler İslam’ın Osmanlı Devleti stratejilerinde sadece araçsal bir konumda olmadığını, aynı zamanda inşacı teorideki eylemlerin sonucundan ziyade kimliğe uygun davranış biçimine verilen önemi vurgulayan uygunluk mantığı (*logic of appropriateness*) ilkesi (Risse,

2017: 253) uyarınca dini kural ve normların dış politikayı şekillendirici ve sınırlandırıcı bir etkisinin olduğunu da göstermektedir.

Ortaçağ döneminde dinin uluslararası sistemdeki kurumsal ve dönüştürücü etkisine ise dönemin Avrupa siyasetinden örnekler verilebilir. Ortaçağ Avrupası kurumsal olarak organize olmuş ve siyasi yapıları hiyerarşik olarak kontrol eden Katolik Kilisesi'nin otoritesi ile birlikte anılmaktadır. Bu dönemde devletler arasındaki sınır anlaşmazlıkları, yeni keşfedilen toprakların sahipliği, savaşın yönetimi ve anlaşmaların bağlayıcılığı gibi birçok uluslararası hukuk meselesinde Papalığın bir hakemlik ve karar mekanizması işlevi taşıdığı görülmüş (Shaw, 2017: 14) ve Katolik Kilisesi, kıtada siyasi kontrol peşindeki güçler için bir taraftan tehdit unsuru diğer taraftan işbirliği yapılması gerekli bir aktör olmuştur. Bununla birlikte, Kilisenin her iki dünyayı kapsayan olağanüstü gücü ve bunun getirdiği yozlaşma on yedinci yüzyılda Protestan hareketine yol açmıştır. Kilise tarafından anlatılan var olan düzeni sorgulayan, Hıristiyanların İncil'i aracısız bir şekilde okumasını ve yorumlamasını teşvik eden ve gerçek bilgiye bireyin kendisi tarafından yorumsal olarak ulaşabileceğini savunan Protestan hareketi bilginin toplumsal ölçüde demokratikleşmesinin mümkün olduğunu göstermiş ve bu bağlamda eleştirel teorinin de tarihsel kaynaklarından birini oluşturmuştur (Sanbonmatsu, 2004: 44). Hareket aynı zamanda Avrupa siyasetinde, daha sonra dünya geneline de yayılacak olan, imparatorluktan ulus-devlet modeline dayanan bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuş ve kıtadaki büyük güç siyasetini de yapısal olarak değiştirmiştir.

Daha önce anlatıldığı üzere, modern dönemde uluslararası siyaset Vestfalya düzeninin koyduğu kurallar çerçevesinde gelişmiş, din bir içişleri meselesi olarak görülürken devletler arasındaki ilişkilerde bir etken olarak vurgulanması hem bilimsel çalışmalarda hem de uygulanan politikalarda önemli oranda azalmıştır. Bununla birlikte, din uluslararası güç siyasetini yukarıda anılan parametrelerde etkilemeyi sürdürmüştür. İlk olarak, din devletlerin dış politika çıkarlarını korumada ve genişletmede önemli bir araç olmaya devam etmiştir. Napolyon Savaşları'nın ardından Rus Çarı I. Alexander'ın liderliğini yaptığı "Kutsal İttifak" projesi ile Rusya, Avusturya ve Prusya, İncil'in emirleri doğrultusunda ortak bir politika izleyeceklerini ifade etmişlerdir. Dini tanımlamaya rağmen ittifak daha çok realpolitik değerlendirmelerin bir ürünü olmuş, yıkıcı çatışmaların hemen ardından İngiltere'nin desteklemediği ve Fransa'nın dışarıda bırakıldığı bir Avrupa sistemini korumak ve devam eden devrim radikalizmini engellemek amacıyla kiliselerin ve muhafazakâr toplumun desteğini almak için dini bir söylem benimsenmiştir (Erkan, 2010: 99). Öte yandan, Avrupa devletleri her ne kadar birbirleri aleyhine dini argümanlarla ötekileştirme politikalarını bıraksa da, Osmanlı Devleti gibi Avrupa sisteminin dışında görülen ülkelere yönelik din-merkezli politikalar devam etmiştir. Osmanlı sınırları içindeki Hıristiyan toplulukların bağımsızlığının desteklenmesi veya kapitülasyon uygulamalarıyla Osmanlı vatandaşı Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenme politikaları, gerileme sürecinde olan ve önemli bir jeopolitik bölgede yer alan devlet üzerinde ulusal çıkarları gerçekleştirmenin din aracılığıyla sağlanmasıdır. Osmanlı İmparatoru'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki cihat çağrısı da benzer şekilde dini bir imparatorluk kurma amacından ziyade savaşta karşı tarafta bulunan İngiltere'nin, Osmanlı

Devleti'nin Arap nüfusu üzerinde etki girişimlerini dengelemek amacıyla sergilenen ulusal çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirilen bir eylemdir (Aksakal, 2011: 186).

Modern dönemde dinin araçsal kullanımına daha çarpıcı bir örnek Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasıdır. Ekim 1917 Devrimi'nin ardından iktidarı ele geçiren Bolşevikler Marksist-Leninist ideolojileri doğrultusunda dini hedef alan bir siyaset takip etmişlerdir. Kilise mallarının yağmalanması, din adamlarının Sibiry'a sürgüne gönderilmesi, kilise çanlarının sökülmesi ve hatta zor zamanda halkın imdadına geleceğine inanılan azizlerin mezarlarının açılarak halka teşhir edilmesi ve böylece halka inançlarının hurafeden ibaret olduğunun gösterilmek istenmesi iki dünya savaşı arasında ülkede dine yönelik baskının bazı örnekleridir (Dualı, 2014: 105-145). Halkın gözündeki statüsü hedef alınan azizlerden biri de on üçüncü yüzyılda Katolik Alman ve İsveçli işgalcilere karşı savaşan Aleksandr Nevski olmuştur (Smith, 2009: 165-166). Ne var ki aynı Nevski, 1930'lu yıllarda Hitler rejimi yeni bir savaşa doğru devletleri sürüklerken Sovyet dış politikasında önem kazanmış ve Stalin kendisini bir halk kahramanı olarak gösterme amacıyla Nevski figüründen yararlanma yoluna gitmiştir. Dönemin ünlü yönetmenlerinden Sergei Eisenstein'in çektiği Aleksandr Nevski filmi, Alman tehdidin yoğunlaşmasıyla desteklenmiş, Almanya ile saldırmazlık antlaşması yapılıncaya kadar kaldırılmış ve en sonunda Alman orduları 1941'de Sovyet topraklarına girince rejimin önemli propaganda filmlerinden biri haline gelmiştir (Dahm, 2019). Nevski ile kendisi arasında paralellikler kurarak halkın gözünde aziz mertebesine yükselme amacındaki Stalin, ayrıca Almanya'nın din propagandasına karşı gelmek, ele geçirdiği topraklardaki halkın desteğini almak ve işbirliği yaptığı Batılı ülkelerin gözünde meşruiyet sağlamak için en azından savaş döneminde dine yönelik baskıları önemli oranda azaltmıştır (Miner, 2003).

Araçsal nitelikleri olmakla birlikte modern dönemde dinin küresel güç siyasetine kimlikel etkisi Amerikan dış politikası üzerinden de okunabilir. Daha önce de açıklandığı gibi, Kuzey Amerika topraklarına Avrupa'dan ilk göç eden gruplardan olan Puritanlar, kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olarak görmüş, yerleştikleri toprakları da üzerinde Tanrı'nın Krallığı'nı inşa edecekleri 'Yeni İsrail' olarak tanımlamışlardır. Bu inanç sistemindeki seçilmiş ulus ve Tanrı tarafından verilen görevler mantığı ilerleyen dönemlerde Amerikan kimliğinin ve dış politikasının temel bileşenlerinden biri olmuştur. Amerikalılar İngiltere'ye karşı bağımsızlık için savaşırken, kıtadaki İspanyol ve Fransız varlığı ile mücadele ederken, iki dünya savaşında Almanya'nın karşısında yer alırken ya da Sovyetler Birliği ile soğuk bir savaşı sürdürürken bu mücadeleleri hep iyi ve kötü arasında ezelden beri süregelen bir mücadelenin parçası olarak görmüştür. Karşı tarafı şeytanlaştıran bir söylemi sık sık kullanan Amerikalı yöneticiler, Amerikan kıtasının yalıtılmışlığının getirdiği güvenle daha pasif bir dış politika önerenlere de masumları korumak ve özgürlükleri yaymanın Tanrı tarafından güç bahşedilmiş ABD'nin alın yazısı ve kaderi (*manifest destiny*) olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Keza ABD'nin bazıları askeri bakımdan kendisinden daha güçlü bu rakiplere karşı zaferler kazanması da ilahi bir işaret olarak okunmuş ve ABD'nin küresel rol oynama isteğini teşvik etmiştir. ABD'nin "tepede ışık saçan bir şehir" (*shining*

city on a hill) gibi diğer devletler ve toplumlar için bir model olduğunu savunan bu kimlik algılaması, ülke içinde ve dışında yerliler, siyahiler, Asya-Pasifik toplumları ya da Ortadoğu halkları gibi askeri bakımdan zayıf nitelikteki unsurlara karşı da hiyerarşik bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin kendi değerlerini bu toplumlara yayması ABD için ideal olmasa da ya da şiddet yoluyla gerçekleştirilmek zorunda kalınsa bile vazgeçilemez biçimde “Amerika'nın sorumluluğu” – ya da ırkçılığı da içeren on dokuzuncu yüzyıl kullanımıyla “beyaz adamın sorumluluğu” (*white man's burden*) – olarak değerlendirilmiştir.² 11 Eylül saldırılarının ardından George W. Bush'un dini bir söylemi temel alarak Ortadoğu'yu hegemonik bir bağlamda demokratikleştirme çabası içerisine girmesi söz konusu “sorumluluk” misyonunun küresel etkileri bakımından oldukça çarpıcıdır (Choudhury, 2015).

Kurumsal açıdan modern dönemde dinin etkisi incelendiğinde yirminci yüzyılda sayıları hızla artan uluslararası kuruluşların önemli bir bölümünün din ekseninde oluşması örnek olarak verilebilir. 1969 yılında Mescid-i Aksa'yı yakma girişiminin ardından Müslüman nüfusa sahip devletler arasında iletişimi ve işbirliğini kolaylaştırma amacıyla oluşturulan İslam Konferansı Teşkilatı (Kayaoğlu, 2015); uzun yıllar süren çalışmaların ardından teolojik konuların yanında sosyal, ekonomik ve siyasi konularla ilgili çalışacaklarını ve sadece düşünsel değil eylemsel olarak da aktif olacaklarını belirterek 1948 yılında Amsterdam'da kurulan Dünya Kiliseler Konseyi (Imboden, 2008); ya da 1970'den itibaren 5-7 yıllık aralıklarla farklı dinlerin temsilcilerini bir araya getiren ve dinler arası diyalog kurulmasını amaçlayan Barış için Dinler³ gibi hükümet-dışı kuruluşlar uluslararası siyasette dini bakış açısını yansıtan örneklerden sadece birkaçıdır. Yerel dini kurumlar da önemli uluslararası gelişmelerde etkili olmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Polonya Katolik Kilisesi ya da Sırp Ortodoks Kilisesi gibi yerel dini yapılanmalar, uluslarının, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra hızla yükselmesi gibi ayağa kalkacaklarını belirtmiş, bu yolda halklarının peygamberleri gibi bedel ödemekten kaçınmalarını salık vererek imparatorlukların dağılmasına neden olan milliyetçiliklerin önemli aktörlerinden olmuşlardır (MacMillan, 2021: 119). Yüz yıl aranın ardından Polonya Katolik Kilisesinin, Papa John Paul II'nin de desteğiyle, komünizme karşı halk hareketine destek vererek Sovyetler Birliği'nin dağılmasına giden süreci başlatan önemli olaylardan birinde yer alması benzer şekilde dini kurumların sınır-aşan niteliğine ve demokratikleşme gibi uluslararası güç siyasetini şekillendiren olgulardaki etkisine örnek olarak verilebilir (Kraszewski, 2012).

Bu son örnek dinin var olan dünyayı kabullenmeyerek sorgulayıcı ve dönüştürücü rolüne örnek olarak da verilebilir. Dinin bir değişim retoriği olarak ele alınması, 1960'lardan itibaren Batı sekülerizmine, Arap milliyetçiliğine, tek kutuplu ABD-merkezli dünya düzenine ve küreselleşmeye karşı Ortadoğu'daki siyasi hareketlerin temel stratejisi olmuştur. Bu hareketlerden bazıları seçimlerle ve halkın desteğiyle iktidara gelirken, bazıları da şiddet yoluyla düzeni değiştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte her iki akım da hızla küreselle-

² ABD'nin dini yorumları kapsayan kimlik algılaması ve bunun dış politikaya etkisi için sırasıyla tarihsel, sosyolojik ve politik analizleri içeren kaynaklar olarak McDougall (1997), Huntington (2004) ve Albright'in (2007) eserlerine bakılabilir.

³ Kurumun internet sayfası için bkz. <https://www.rfp.org/>.

şen dünyada ontolojik güvenliklerini dini bir milliyetçilik ile sağlamaya çalışmış (Kinnvall, 2004) ve söz konusu güvenlik arayışı ve değişim talepleri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Ortadoğu'yu demokratikleştirme projesi ve askeri müdahaleleri ve Arap Baharı gibi gelişmeler vasıtasıyla uluslararası siyaseti önemli oranda şekillendirmiştir. Mevcut dünya düzeni ve dini hareketler arasındaki gerilim son yıllarda Batı toplumlarında da görülmüş ve ABD ve Rusya gibi realpolitik açıdan birbirleriyle rakip olduğu kabul edilen ülkelerdeki dini ve muhafazakar hareketler, kendi ülkelerindeki liberal akımlara karşı mücadelelerinde ortak söylemler ve hatta işbirliği geliştirmişlerdir. Örneğin, Putin rejiminin eşcinselliğe karşı çıkardığı yasalar, ABD'de beyaz evanjelik gruplar tarafından desteklenmiş, Rus lideri Hıristiyanlık değerlerinin savunucusu olarak görülmüş ve hatta ünlü evanjelik vaiz Franklin Graham, milyonlarca Amerikalının Putin'i Amerikan başkanlığına aday olarak görmek isteyebileceğini söylemiştir (Jenkins, 2022).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Gerek sosyal bilimlerin rasyonalist ve pozitivist varsayımları gerekse egemen ulus-devletlerin temel aktör olduğu uluslararası sistemde sınır-aşan nitelikte bir olgunun yaratacağı düzensizlik sebebiyle din uzun yıllar hem uluslararası ilişkiler disiplininde hem de devletlerin uygulanan politikalarının açıklanmasında ve anlaşılmasında ihmal edilen ya da görmezden gelinen bir kavram olmuştur. 11 Eylül sonrası dünya düzeninde dinin artık bu sürgün halinin daha fazla devam edemeyeceği ve etmemesi gerektiği konusunda bir farkındalık oluşmuş, bununla birlikte din-merkezli politika analizlerinde güvenlik-odaklı bakış açısı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu çalışma din olgusunun realizm, liberalizm, inşacılık ve eleştirel teori gibi ana-akım teorilere entegre edilebileceğini tartışarak din olgusu- nu bu sınırlı ve tek boyutlu bakış açısından kurtarmayı, dinin tarihsel olarak küresel siyasete etkisini analiz ederek gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Gerçekten de din sadece devletlerin realpolitik çıkarlarını gerçekleştirmeye yarayan bir araçtan öte, devletler arasında iletişimi gerçekleştiren, devletlerin kimliğini şekillendiren ve var olan düzeni sorgulamalarına da imkân veren önemli bir ara değişken olarak küresel siyaseti etkilemiştir ve etkilemeye de devam edecektir.

Son yıllarda büyük güçlerin politikalarında din olgusuna bakıldığında da bu duruma şahit olunabilmektedir. Örneğin, Donald Trump döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik dini özgürlük eleştirilerinde, İsrail konusunda Kudüs'ün başkent olarak tanınması gibi geleneksel Amerikan politikasının bile dışına çıkan adımlarda ya da Müslümanların ülkeye girmesine yönelik yasaklama girişimlerinde özellikle evanjelik grupların ve yönetim içerisindeki evanjelik isimlerin önemli bir etkisi olmuş ve din hem grup kimliği hem de bireysel inanç olarak dış politikayı şekillendirici bir rol oynamıştır (Ülgül, 2021). Çalışmanın başında belirtildiği gibi, Rusya'da Putin yönetimi Batı ile mücadelesini iyi ve kötü arasında bir mücadele olarak tanımlamakta ve Batı'nın tek-kutuplu dünya düzenine karşı muhafazakârlığın savunucusu rolünde çok-kutuplu bir siyasi sistemin savunuculuğunu yapmaktadır. Çin gibi komünizmle yönetilen bir ülke bile dinin küresel siyasetteki önemini farkına varmıştır.

Pekin son yıllarda Budist keşişlerin eğitimi ve kutsal Budist tapınaklarının restorasyonu, Vatikan ile karşılıklı diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, Müslüman nüfuslu ülkelere yönelik medya faaliyetleri ve Konfüçyüsçü felsefenin tanıtılması gibi faaliyetler yoluyla aktif bir din diplomasisi takip etmektedir (Brasnett, 2021). Bütün bu gelişmeler din-küresel siyaset ilişkisi hakkında hem akademisyenlerin hem de politikacıların özel bir dikkat göstermesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksakal, M. (2011). 'Holy War Made in Germany'? Ottoman Origins of the 1914 Jihad, *War in History*, 18(2), 184-199.
- Albright, M. (2007). *The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs*, New York: Harper Perennial.
- Arsheim, H. (2016). Religion, J. K. Cogan vd. (Ed.), *The Oxford Handbook of International Organizations*, içinde (490-507), New York: Oxford University Press.
- Baş, E. (2011). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 55-84.
- Beckwith, C. I. (2009). *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton: Princeton University Press.
- Bettiza, G. (2020, 30 Mart). States, Religions, and Power: Highlighting the Role of Sacred Capital in World Politics, <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/states-religions-and-power-highlighting-the-role-of-sacred-capital-in-world-politics>.
- Bonnell, J. S. (1971). *Presidential Profiles: Religion in the Life of American Presidents*, Philadelphia, PA: Westminster Press.
- Brasnett, J. (2021). Controlling Beliefs and Global Perceptions: Religion in Chinese Foreign Policy, *International Studies*, 58(1), 41-58.
- Choudhury, M. P. (2015). The Sacred and the Secular: Influence of Religion on George W. Bush's Foreign Policy, *Jadavpur Journal of International Relations*, 19(2), 159-183.
- Dahm, M. (2019). Medieval Russia on Film, Part II: Alexander Nevsky, *Medieval Warfare*, 9(4), 54-57.
- Dualı, Ş. M. (2014). *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dugin, A. (2017). *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- El Amrani, A. (2022). The Postsecular Turn: Interrogating Postcolonialism after 9/11, *Interventions*, 24(4), 533-566.
- Erkan, S. (2010). Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 93-115.
- Fox, J. (2001). Religion as an Overlooked Element of International Relations, *International Studies Review*, 3(3), 53-73.
- Fox, J. ve Sandler, S. (2004) *Bringing Religion into International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
- _____. (2005). The Question of Religion and World Politics, *Terrorism and Political Violence*, 17, 293-303.
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press.
- Grigoriadis, I. N. (2022). The Ecumenical Patriarchate as a Global Actor: Between the End of the Cold War and the Ukraine Ecclesiastical Crisis, *The Journal of the Middle East and Africa*, 13(3), 345-358.
- Gülmez, S. B. ve Dursun, M. (2021). Türk Dış Politikası'nda Değişim ve Süreklilik: Rol Teorisi Perspektifi, İ. Sağşen ve N. Uçgan (Ed.), *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya*, içinde (139-160), Ankara: Nobel.

- Güntay, V. (2020). Discussing the Global Security and Terrorism Dilemma within the Framework of Constructivism in the 21st Century, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9(2), 479-500.
- Holloway, R. (2016). *A Little History of Religion*, New Haven: Yale University Press.
- Hovorun, A. C. (2022). Russian Church and Ukraine War, *The Expository Times*, 13(1), 1-10.
- Huntington, S. P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon and Schuster.
- _____. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Ankara: Panama Yayıncılık.
- Inboden, W. (2008). *Religion and American Foreign Policy, 1945-1960: The Soul of Containment*, New York: Cambridge University Press.
- Janis, M. W. ve Evans, C. (2004). *Religion and International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Jenkins, J. (2022, 21 Mart). How Putin's Invasion Became a Holy War for Russia, <https://www.washingtonpost.com/religion/2022/03/21/russia-ukraine-putin-kirill/>.
- Joy, D. ve Duggan, J. F. (2012). *Decolonizing the Body of Christ: Theology and Theory After Empire*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kayaoğlu, T. (2015). *The Organization of Islamic Cooperation: Politics, Problems, and Potential*, New York: Routledge.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security, *Political Psychology*, 25(5), 741-767.
- Kraszewski, G. (2012). Catalyst for Revolution: Pope John Paul II's 1979 Pilgrimage to Poland and Its Effects on Solidarity and the Fall of Communism, *The Polish Review*, 57(4), 27-46.
- Kubalkova, V. (2000). Towards an International Political Theology, *Millennium*, 29(3), 675-704.
- Lambert, F. (2003). *Founding Fathers and the Place of Religion in America*, Princeton: Princeton University Press.
- Langan, J. (1984). The Elements of St. Augustine's Just War Theory, *The Journal of Religious Ethics*, 12(1), 19-38.
- Levy, J. S. (1994). The Democratic Peace Hypothesis: From Description to Explanation, *Mershon International Studies Review*, 38(2), 352-354.
- MacMillan, M. (2021). *Savaş: Çatışmalar Bizi Nasıl Biçimlendirdi?*, İstanbul: Alfa.
- Mandaville, P. (2023). *The Geopolitics of Religious Soft Power: How States Use Religion in Foreign Policy*, New York: Oxford University Press.
- McDougall, W. A. (1997). *Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776*, Boston: Houghton Mifflin.
- Miner, S. M. (2003). *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Mitchell J. ve Rey, J. (2021). *War and Religion: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Nye, Jr., J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Odahl, C. M. (2004). *Constantine and the Christian Empire*, New York: Routledge.

- Petito, F. ve Hatzopoulos, P. (2003). *Religion in International Relations: The Return from Exile*, New York: Palgrave Macmillan.
- Philpott, D. (2000). The Religious Roots of Modern International Relations, *World Politics*, 52(2), 206-245.
- _____. (2002). The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations, *World Politics*, 55, 66-95.
- Piscatori, J. (1991). Religion and Realpolitik: Islamic Responses to the Gulf War, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 45(1), 17-39.
- Risse, T. (2017). *Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations: Ideas Do Not Float Freely*, New York: Routledge.
- Rumelili, B. (2018). İnşacılık/Konstrüktivizm, E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sanbonmatsu, J. (2004). *The Postmodern Prince: Critical Theory, Left Strategy, and the Making of a New Political Subject*, New York: Monthly Review Press.
- Sandal, N. ve Fox, J. (2023). Integrating Religion into International Relations Theory, J. Haynes (Ed.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, içinde (317-329), New York: Routledge.
- Scott, J. (2012). Religion and Postcolonial Writing, A. Quayson (Ed.), *The Cambridge History of Postcolonial Literature*, içinde (739-770), Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, M. N. (2017). *International Law*, New York: Cambridge University Press.
- Smith, S. A. (2009). Bones of Contention: Bolsheviks and the Struggle Against Relics 1918-1930, *Past & Present*, 204, 155-194.
- Snyder, J. (2011). Introduction, J. Snyder (Ed.), *Religion and International Relations Theory*, New York: Columbia University Press.
- Spector, S. (2009). *Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism*, New York: Oxford University Press.
- Spellberg, D. A. (2018). *Thomas Jefferson 'ın Kur'an'ı*, İstanbul: Kalyon.
- Şahin, M. (2016). *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*, Ankara: Barış Kitap.
- Ülgül, M. (2021). Faith Abroad: How Religion Shapes Trump Administration's Foreign Policy. *International Relations*, 35(4), 551-573.
- Vorozhko, T. (2018, 12 Ekim). Moscow Calls Independent Ukrainian Church US-Backed 'Provocation', <https://www.voanews.com/a/moscow-calls-independent-ukrainian-church-us-backed-provocation-/4611972.html>.
- Warner, C. M. ve Walker, S. G. (2011). Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis, *Foreign Policy Analysis*, 7, 113-135.
- Yargı, A. (2020). Din ve Siyaset İlişkisine Eleştirel Yaklaşımlar, Ö. Güngör (Ed.), *Sosyolojik Açıdan Din ve Siyaset El Kitabı*, içinde (77-98), Ankara: Nobel.